

Lahey'den Hemsterhuis'a Gönderilen Mektubun Kopyası: Spinoza ile Diyalog

Friedrich Heinrich JACOBI, Arif YILDIZ (Translator)¹

 ¹ Dr., Independent Researcher (ORCID ID: 0000-0002-9461-4614)

Özet

F. H. Jacobi'nin F. Hemsterhuis'a mektubu Spinoza Tartışması olarak adlandırılan polemğin temel belgelerinden biridir. Bunun sebepleri arasında şunlar sayılabilir: Spinoza ve Jacobi arasında gerçekleşen kurgusal bir diyalog içeren bu mektup, öncelikle Jacobi'nin Ethica'nın hakiki içeriğine dair detaylı bir analiz sunması bakımından önemlidir. Söz konusu diyalog, aynı zamanda Hemsterhuis'un Jacobi üzerindeki etkisi genellikle göz ardı edilen dolayısızlık felsefesine dair bir genel bakış sunması açısından da dikkat çekicidir. Jacobi'nin hem mektuptaki hem de diyalogdaki pozisyonu üç ana noktada özetlenebilir: 1/ Hemsterhuis'un ve Wolffçu filozoflar kuşağının aksine Spinozacı metafiziğin dayandığı geometrik yöntemle önem atfetmeyen Jacobi, Spinoza'nın mutlak rasyonalizme odaklanarak, onun a nihilo nihil fit ilkesine dayandığını kanıtlamaya çalışır; 2/ rasyonalist felsefenin zirvesini temsil ettiğini düşündüğü Spinoza'ya karşı, evrenin aklî kaynağı olarak ereksel nedenin gerçekliğini ve özgür iradenin varlığını savunur; 3/ son olarak Jacobi, aklın yerine, herhangi bir akılsal temellendirmeye ihtiyaç duymadan varlığın ve bilginin kesinliğini veren duyguya dayalı inancın dolayısızlığını koyar.

Anahtar Kelimeler: Jacobi , Spinoza, Hemsterhuis, Ethica, ereksel neden, özgür irade.

Copy of a Letter to M. Hemsterhuis in the Hague: Dialogue with Spinoza

Abstract

F. H. Jacobi's letter to F. Hemsterhuis is one of the key documents of the so-called Spinoza controversy for many reasons. First, it contains a fictional dialogue between Spinoza and Jacobi where the latter provides a detailed analysis of what he takes to be a genuine content of Ethics. Second, it gives an overview of Jacobi's reception of Hemsterhuis' philosophy of immediacy which is usually overlooked and ignored. Jacobi's position both in the letter and the dialogue boils down to three main points: 1/ unlike Hemsterhuis (and the whole generation Wolffian philosophers) Jacobi does not attribute too much importance to geometrical method of Spinozian metaphysics, his main concern lies rather in the absolute rationalism, grounded in the principle *a nihilo nihil fit*; 2/ against Spinoza (who represents the pinnacle of the rationalist philosophy), Jacobi defends the reality of final cause as the intelligent cause of the world and the possibility of human free will; 3/ instead of reason, he advocates the immediacy of belief based on the feeling which gives us the certitude of being and knowledge without requiring any rational justification.

Keywords: Jacobi, Spinoza, Hemsterhuis, Ethica, final cause, free will.

Translator / Çevirmen	: Arif YILDIZ (Translator) Independent Researcher
E-mail / E-posta	: arifyildz@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	: 31.08. 2023
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	: 26.09. 2023
To Cite This Article / Kaynak Göster	: JACOBI, F. H. 1998. Lahey'den Hemsterhuis'a Gönderilen Mektubun Kopyası: Spinoza ile Diyalog (Çev. Arif YILDIZ), <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 18, s.182-197.

Lahey'den Hemsterhuis'a Gönderilen Mektubun Kopyası: Spinoza ile Diyalog¹

Bana yazma inceliğini gösterdiğiniz 26 Nisan tarihli mektubunuza ekli olan Spinoza makalesi hakkında bana yazmanız için sizi sıkıştırılı iki aydan fazla oldu.² Umarım yakında bu dileğim gerçekleşir.

Mektubunuzda bu meşhur adamı düşündüğünüzde, otuz yıl daha yaşamamış olmasına hayıflanmadan edemediğinizi yazmışsınız. Eğer yaşasaydı, fizikteki ilerlemelerin gösterdiği üzere geometrinin bir tek fiziksel nesnelere³ doğrudan uygulanabileceğini kendi gözleriyle görebilecekti diyorsunuz. Böylece de geometrinin formül yöntemini, geometrinin ruhuyla birbirine karıştırdığını anlayacak, bu ruhu metafiziğe uygulayarak harikulade dehasına daha çok yaraşır şeyler üretebilecekti diyorsunuz.

Belki de geometrinin ruhuna yeterince sahip olmadığım olacağından olacak, bu konuda Spinoza'yı savunmaya kalkışmıyorum. Ancak Spinoza bile formül yöntemiyle birbirine karıştıracak kadar geometrinin ruhundan mahrumsa, o halde bu ruh o kadar elzem olmasa gerek. Çünkü bundan mahrum olan Spinoza, aynı zamanda en doğru sağduyuya,⁴ en keskin yargıya ve kolayca aşılamayacak türden isabetli, kuvvetli ve derin bir akıl yürütmeye sahipti. Yine de bu üstünlükleri onu yer yer yanılgıya düşmekten koruyamadı; özellikle de geometrinin formül yöntemini metafiziğe taşıyarak kuşkusuz ki yanıldı. Ancak temeli çok eskilere dayanan bu yöntemi icat eden Spinoza'nın felsefi sistemi değildir; bu yöntem Pythagoras'ın, Platon'un ve nice filozofun tükettiği felsefe geleneklerinde kaybolmuştur. Spinoza'nın felsefesini diğerlerinden ayıran ve ona ruhunu veren şey, içerdiği ve en kesin biçimde uyguladığı şu meşhur aksiyomda saklıdır: *Gigni de nihilo nihil, in nihilum, nil potest reverti.*⁵ Spinoza, her eylemin mutlak bir başlangıcı olduğunu reddediyor⁶ ve ereksel nedenler sistemini insan aklının en büyük hezeyanı olarak görüyorsa,⁷ bunun nedeni geometrinin doğrudan fiziksel olmayan gerçekliğe⁸ uygulamasında değil, bu ilkededir.

İşte Spinoza'nın fikirlerinin işleyişini kabaca böyle anlıyorum. Şimdi varsayalım ki Spinoza *Aristée*'yi⁹ okumuş olsun, biz de okuyup okumadığını bilmiyoruz olalım ya da bilmiyormuş gibi yapalım ve sözü bizzat kendisine verelim.

Spinoza: Varlık, bir sıfat değildir¹⁰ ve herhangi bir kuvvetten¹¹ türemez; bütün sıfatları, nitelikleri ve kuvvetleri taşıyandır: töz adı verilen; hiçbir şeyi varsaymayan ancak her şeyin varsaydığı şeydir.

Varlıktan türeyen çeşitli enerjilerden¹² bazıları doğrudan tözden ileri gelir. Uzam ve düşüncenin gerçek ve mutlak sürekliliği böyledir.

Tözün yalnızca bir *sıfatı*, bir *niteliği* olan düşünce, hiçbir şekilde tözün nedeni olamaz. Düşünce onu var edene dayanır, onun bir ifadesi ve eylemidir ve tözü eyleme geçirenin düşünce olması imkansızdır.

İdealar (yani belli bir şekilde belirlenen düşünce) içerikleriyle belirlenir; ancak bu içerik veya ona denk gelen şey, düşünceyi üretmez.

İdeanın içeriği veya ona denk gelen şeye ideanın nesnesi adını veririz.

Dolayısıyla her bir ideada:

- 1) düşünceyi nesnesinden bağımsız olarak kuran, mutlak ve ilksel¹³ bir şey;
- 2) bir ilişkiyi¹⁴ ortaya seren ve bu ilişkinin sonucu olan ikincil ya da fenomenal bir şey vardır.

Bu ilişkinin yasasına göre, (yalnızca özü bakımdan ele alındığında) düşüncenin tek başına ideayı veya bir nesnenin temsilini üretmesi ne kadar imkansızsa, bir nesnenin, dolayimli bir eylemin ya da herhangi bir değişikliğin¹⁵ düşünceyi doğurması da o kadar imkansızdır.

İrade¹⁶ düşünceye bağlıdır, çünkü kendilik-duygusunu¹⁷ varsayar. Bir ilişkiye dair duyguyu gerektirdiği için de ideaya bağlıdır. Dolayısıyla irade, dolayimsız olarak ne töze ne de düşünceye bağlanır; yalnızca ilişkilerden türeyen uzak bir sonuçtur ve asla saf bir neden, eylemin bir kaynağı¹⁸ olamaz.

Şimdi karşı taarruza geçerek Spinoza'nın saldırısını durduralım; bakalım siperlerini aşip, surlarını yıkabilecek ve kendi eliyle döşediği mayınları kendi üzerinde infilak ettirebilecek miyiz?

Ateş! Ah biçare Spinoza, boş hayaller kuruyorsunuz! Sadede gelelim, olgulardan yola çıkarak başka bir yol izleyelim.

“Her eylemin bir yönü olduğuna katılıyor musunuz?”

Spinoza: Katılmıyorum. Aksine bana öyle geliyor ki her ilksel¹⁹ eylemin tek nesnesi yalnızca kendisidir, dolayısıyla eylemin herhangi bir yönü olamaz, çünkü yön denilen şey, belli ilişkilerin ürettiği bir sonuçtan başka bir şey değildir.

“O halde varolan veya görünen, öz, kip veya herhangi bir şeyin başka türlü değil de bu şekilde varolmasının veya görünmesinin bir nedeni²⁰ var mı?”

Spinoza: Kuşkusuz ki var.

“Öyleyse yönün bir niçini, bir nedeni vardır. O halde yönün niçini yönün kendisinde değildir, çünkü aksi halde varolmadan önce var olmuş olurdu.”

Spinoza: Kabul ediyorum.

“Öyleyse yönün niçini faildedir²¹ ve zemini²² de faildedir. Ancak bir nedenden diğerine sonsuza kadar gidemezsiniz, çünkü failin eylemine yöneldiğini sabit bir an vardır: o halde ilk nedeni ya failin kendi iradesinin²³ bir ürünü olan faaliyetinde ya da failin bir değişikliğinde²⁴ bulacaksınız. Fakat değişikliğin bir niçini vardır ve nedenden nedene giderek sonunda belirli faaliyete ya da bir failin iradesine²⁵ ulaşırsınız, dolayısıyla yönün ilksel nedeni iradedir. Fakat öngören bir akıl²⁶ ve varlık bilinci²⁷ olmadan belirli bir faaliyeti ve bir şeye yönelen iradeyi²⁸ kavrayamayız. Dolayısıyla her sonucun ilksel nedeni, sonsuz derecede büyük ve kudretli olan aklî bir iradenin eylemidir. Sonsuz diyorum çünkü nedenden nedene giderek sonunda ona varmamız gerekir.²⁹”

Spinoza: İradenin,³⁰ tıpkı bir yöne yönelen hareket gibi ikincil, türemiş ve ilişkiden doğan bir varlık olduğunu size kanıtlamıştım. Nasıl ki hareket yönünün niçini yönün kendisinde olamazsa (çünkü bu durumda varolmadan önce varolmuş olurdu), iradenin yönünün niçini de yönünü kendisinde olamaz, çünkü bu durumda varolmadan önce varolmuş olurdu. İrade ile belirlenen eyleme geçebilme yetiniz,³¹ tamamen kendi nedenini üreten bir sonuçtur. Bu konuda bana hak vereceksiniz, çünkü sizin de gördüğünüz gibi, irade yalnızca düşünceye değil ideaya da bağlıdır. Gelgelelim özü bakımından ele alındığında düşünce, yalnızca *varlık* duygusudur.³² Belirli, bireysel ve diğer bireylerle ilişki içinde olduğu ölçüde *idea*, varlık duygusudur. *İrade*, birey olarak eylemde bulunan belirli varlık duygusundan başka bir şey değildir...

“Durun bakalım sevgili Spinoza, yine boş hayallere kapıldınız. Birbirinden tamamen farklı, hatta birbirine tamamen karşıt olan iki şeyi, faaliyet ve eylemsizliği³³ birbirine karıştırdığınız için yanılıyorsunuz.³⁴ Fiziksel evrende hareket kadar hareketsizlik³⁵ de vardır. Hareket halindeki bir parça, hareketini hareketsiz bir parçaya iletir ve karşılığında ondan hareketsizlik alır. Kökeni ne olursa olsun etki ile tepki eşittir. Dolayısıyla evrendeki etkilerin toplamı, tepkilerin toplamına eşittir. Biri diğerini ortadan kaldırır, bu da bize en yetkin hareketsizliği ve hakiki eylemsizliği verir.³⁶ Eylemsizlik,³⁷ bir şeyde o şeyi olduğu şey yapan kuvvet varolduğunda gerçekten vardır ve ancak bu kuvvetle ve bu kuvvete orantılı olarak tepki verir. Dolayısıyla tepkisellik ile eylemsizlik aynı şeydir. Bu eylemsizliği görmemizi sağlayan şey, aynı zaman eylemsizliği aşan ya da onu yok eden hareketi, yani faaliyet adı verilen tümüyle

farklı türdeki bir kuvveti de görmemizi sağlar.³⁸ İşte böylece evren iki parçaya ayrılır. Tümüyle eylemsiz ve edilgin olan parça bize devinimsizliğin ve hareketsizliğin en yetkin sembolünü sunar. Canlı ve can veren öteki parça ise, yaşamaya ve faaliyetsizliklerinin ilkelerine göre hareket geçmeye zorlamak ve onları birbirine bağlamak için doğanın ölü parçalarını ele geçirir.³⁹ Bir varlıktaki bu faaliyet, enerji, kuvvet ilkesi, kendi kuvveti dahilindeki şeylere etki edebilme yetisidir. Bu faaliyet, mümkün olan her yere doğru yönelir ve özgürlüğü de buradan gelir: bu faaliyet, irade⁴⁰ veya irade edebilme yetisini⁴¹ kuran belirsiz bir kuvvettir.”⁴²

Spinoza: Dilediğiniz gibi konuşmanıza izin verdim. Size şöyle cevap vereceğim. Öncelikle, bir şeyi olduğu şey yapan kuvvet dışında hiçbir ilksel kuvvet,⁴³ hiçbir güç yetisi, yani yapabilme gücüne⁴⁴ sahip bir varlığın kendi kuvveti dahilindeki şeyler üzerinde *etki edebilme* gücü,⁴⁵ kabul etmem. Mümkün olan her yöne doğru yayılan hiçbir enerji, ya da “kendi kuvvet ve enerjisini, aromanın kokusunu mümkün olan bütün yönlerde doğru yayması gibi yayan belirsiz bir kuvvet” de kabul etmem: benim fikrime göre bunlar, mefhumlara imgeler vermekten başka bir şey değildir ve anlaşılır bir şey söylemezler. Edilginlik veya yalnızca edilgin olma kuvvetine sahip bir varlık nedir? Bu edilginlikle ilişkiye giren ve onda, ona tamamen yabancı bir etkinin nedeni haline gelen ve üstelik faaliyetsizliğiyle bu edilgin ve tepki veren varlığın özüyle çelişen faaliyet nedir? Bir kuvvet kendi kaynağından ayrılabilir mi? Bir kuvvet, bir parçasını terk ettiğinde, bu parça tek başına varolabilir veya daha da ileri gidersek, tümüyle heterojen ve başka olan bir varlığın niteliği haline dönüşebilir mi? “Ama bunun meydana geldiğini görebiliyoruz!” diyeceksiniz. Ben de size, güneşin de yeryüzü etrafında döndüğünü görüyoruz, derim. Fenomenleri bir kenara bırakıp varolanı bilmeye uğraşalım.⁴⁶ Hakikat bize dışarıdan gelemez, içimizdedir.⁴⁷ Lakin böyle yetkin bir soyutlamayı yapabilecek, yani yalnızca *varlığa* yönelebilecek bir dikkate sahip olan pek az kafa vardır. Gelin bu sefer kendimizi çok yormayalım. İki parçaya bölünmüş evren teorinizi bir kenara bırakıp, onu nasıl açıkladığınıza bakalım. Argümanınızı bir cümleyle şöyle özetleyebilirim: etkin neden⁴⁸ belirler, dolayısıyla aklîdir ve enerjisi, iradesinde yatar. O halde size sorarım, bu neden, aklî olmak istediği için mi aklîdir, yoksa iradesinden bağımsız olarak mı aklîdir? Kuşkusuz ki iradesinden bağımsız olarak böyledir diyeceksiniz. Ancak belirlenimsiz düşünce boştur ve temsil edici olamayan her düşünce de belirlenimsizdir. Öyleyse, bir ve tek ve dışsallığı olmayan veya dışsallığı, saf mutlak bir hiçlik değil de kendi yaratılarından oluşan yaratıcının düşüncesi nereden gelir diye sorarım size. Bu yaratıcının düşüncesinin, nesnelere, yani sonlu, belirli ve ardışık varlıkları temsil etmesini sağlayan nedir? İdealarını⁴⁹ onlar var olmadan önce, kendi yetisi veya kendi idealar

üretebilme gücüyle yarattı ve belirledi mi? Kendi aklının kaynağı⁵⁰ ya da sonucu olmayan, bununla birlikte yine de aklî olan, nereden gelip nereye gittiğini bilmediğim bu varlığın *iradesi* ya da irade edebilme yetisi⁵¹ nedir? Nasıldır ve ne ister? Özetlemek gerekirse yaratıcınız varlığını, düşünceye ve iradeye mi yoksa düşüncesi ve iradesini varlığına mı borçludur? Belki de bu sorunun saçma olduğunu ve Tanrı'da düşünce, irade ve varlığın bölünmez aynı şey olduğunu söyleyeceksiniz. Ben de sizin gibi düşünüyorum; tek bir farkla ki, sizin irade adını verdiğiniz şeye ben etkin güç⁵² diyorum ve onu böyle anlıyorum. İşte nihayet aynı fikirdeyiz. Ancak faaliyeti yöneten bir iradeden, her şeyi öngören ve ilk nedenin tabi olduğu ancak hiçbir şey tabi olmayan bir akıldan⁵³ artık söz etmeyin çünkü bu her bakımdan saçmalığın daniskasıdır.

“Kızmayın sevgili Spinoza, önce bütün bunların bizi nereye götürdüğüne bir bakalım. Benim argümanlarımı ele aldığınız gibi ben de sizin argümanlarınızı ele alacağım ve şu soruyu sormakla yetineceğim: madem ki iradeniz, faaliyetinizin bir sonucu, hatta dediğiniz üzere, uzak bir sonucu, o halde iradenize uygun olarak nasıl eyleme geçebilirsiniz ki? Sanırım bu konuda hiçbir kanıta gerek kalmadan bana hak vereceksiniz. İnsanın iradesini⁵⁴ kanıtlamak istemek, onun varlığını kanıtlamak istemektir.⁵⁵ Kendi dışındaki nesnelere gelen temsilleri⁵⁶ aldığı anda kendi varlığını duyumsamayan; eyleme geçtiğinde veya arzu ettiğinde kendi iradesini⁵⁷ duyumsamayan şey insan olmayan bir şeydir ve onların özü hakkında hiçbir şey ileri süremeyiz.⁵⁸

Spinoza: Benim özüm hakkında istediğiniz gibi düşünebilirsiniz ancak kesin bilimler sayesinde biliyorum ki, herkes gibi benim de belli istek ve arzularım olsa da iradem⁵⁹ kesinlikle yoktur. İrade⁶⁰ dediğiniz şey, hayvanın köpeğinizle ya da atınızla, *insanın* da sizinle ya da benimle ilişkili olması gibi⁶¹ şu ya da bu tikel iradeyle ilişkili olan soyut bir varlıktır sadece.⁶² Bu metafizik ve hayali varlıklar yüzünden yanıyorsunuz. Aslında bir hiç olan ne olduğu belirsiz bir şeyden yola çıkarak eyleme geçme ya da geçmeme kudreti⁶³ tasarlıyorsunuz. Yetiler, güçler, yapabilme güçleri⁶⁴ vs., adını verdiğiniz bu kudretler⁶⁵ aracılığıyla fark ettirmeden bir şeyi yoktan var ediyor, tehlikeli laflardan ustalıkla sıyrılarak sofistleri büyülüyor, filozofu ise kızdırıyorsunuz. Bütün bu *yapıp edebilmelerinizden*⁶⁶ hiçbiri varlığa aykırı değildir. Belirli varlık, bütün sonuçlarında da belirlidir. Her bir anında edimsel olmayan hiçbir kuvvet yoktur. Kuvvetler, asla kesintiye uğramadan kendi gerçeklik derecelerine göre eylemde bulunurlar.

“Lütfen soruma cevap verin Spinoza!”

Spinoza: Sizi atlatmaya çalıştığımı mı sandınız? İşte cevabım. Sadece *irademe göre* eylemde bulunurum, her eylemim her zaman irademe uygundur. Fakat beni eyleme iten kesinlikle iradem değildir. Karşıt fikir, istek ve arzularımızı iyi bilmemizden gelir ancak bizi arzulamaya ve istemeye itenin ne olduğunu bilmeyiz. Bilmediğimiz için kendi isteklerimizi bizzat irademizle ürettiğimizi sanır, hatta çoğu zaman arzularımızı irademize yükleyecek kadar ileri gideriz.

“Sizi tam anlayamadım. İradeyi belirleyen üç felsefi sistem olduğunu biliyorsunuz: birincisi, aslında özgürlük sistemi denilmesi gereken, kayıtsızlık ve itidal sistemi; ikincisi en iyiyi seçme ya da ahlaki zorunluluk sistemi⁶⁷; üçüncüsü ise fiziki zorunluluk veya kadercilik sistemi. Siz bu üçünden hangisini savunuyorsunuz?

Spinoza: Hiçbirini. Ancak bana göre en kötüsü ikincisi.

“Ben de ilkinden yanayım. Peki size göre niçin ikinci sistem en kötüsü?”

Spinoza: Gerçek bir safsata olan ereksel nedenleri varsaydığı için.

“Özgürlüğü yok ettiği için en iyiyi seçme ya da ahlaki zorunluk sistemini sizin insafınıza bırakıyorum. Ereksel nedenlere gelince, ben de onları reddetmenin gerçek bir safsata olduğunu düşünüyorum.

Spinoza: Bunlardan birini eleştirip diğerini savunmamamı bekleyemezsiniz. Tekil her şeyin doğasının kendini muhafaza etme eğiliminde olduğuna, her bir varlığın varlığını sürdürmeye çalıştığına, hatta doğa dediğimiz şeyden bunu anladığımız konusunda bana hak vereceksiniz. Dahası şunu da kabul edeceksiniz ki bireyin kendini muhafaza etmeye çalışmasının herhangi bir nedeni ya da ereği yoktur, çünkü sadece kendini muhafaza etmek için muhafaza etmeye çalışır ve doğası veya onu olduğu şey yapan kuvvet tam da bunu gerektirir. Duygunun eşlik ettiği ölçüde bu çabaya,⁶⁸ bu kuvvete arzu adını veririz; öyle ki arzu, bu çaba duygusuna eşlik eden ve bireyin varlığını muhafaza etmesine hizmet edebilecek olan şeye denir. Bireyin arzusuna uygun gelen şeye *iyi*, bu arzuya karşıt olana *kötü* denir. Dolayısıyla iyinin ve kötünün bilgisi arzudan gelir ve nedeni sonuçtan türeterek aksini düşünmek büyük bir saçmalaktır. İradeye gelince, o da sadece ruhu ilgilendirdiği, yani sadece bireyin ideasında⁶⁹ ya da kavrayışında⁷⁰ temsil edildiği ölçüde arzunun kendisidir. Dolayısıyla irade, arzuya uygulanan anlama yetisinden⁷¹ başka bir şey değildir: (açık ve seçik idealara⁷² sahip olduğu ölçüde ruhun ta kendisi olan) anlama yetisi, bireyin diğer bireylerle olan ilişkileriyle kendi özünün bileşiminden ileri gelen arzu ya da çeşitli değişikliklerini⁷³ dikkate alarak, kavrayabildiği⁷⁴ kadarıyla bunların kendi tekil doğasıyla uyumlu olup olmadığına karar verir. Fakat anlama

yetisinin olumlama ya da olumsuzlamadan oluşan eylemi, bireyin bütün karar ve yargılarını, eşyanın doğasını⁷⁵ belirlediği kadar belirler.

“Söyledikleriniz tümüyle anlaşılmaz değil. Yine de özgürlüğü tamamen reddettiğinizi ve ne kadar inkâr etseniz de kaderci olduğunuzu açıkça görüyorum.”

Spinoza: Özgürlüğü tamamen reddetmekten uzağım, insanın özgürlükten payını aldığını biliyorum. Fakat özgürlük, hayali bir irade gücü⁷⁶ yetisine dayanmaz çünkü istem⁷⁷ sadece gerçekten varolan bir iradede mümkündür. Bir varlığa irade gücü yetisi⁷⁸ atfetmek, o varlığa sanki edimsel bir varoluş edinmesini sağlayacak bir varolabilme gücü atfetmeye benzer. İnsanın özgürlüğü, insanın özüdür. Özgürlük, insanı olduğu şey yapan kuvvetinin ya da kudretinin⁷⁹ derecesidir. İnsan, sadece kendi varlığa özgü yasalara göre eylemde bulunduğu tam bir özgürlük içinde eylemde bulunmuş olur. Sadece kendine dayanarak eylemde bulunan, bir tek kendine dayanarak eylemde bulunabilen ve bir tek kendisi sayesinde varolan Tanrı mutlak bir özgürlüğe sahiptir. İşte özgürlük konusunda fikirlerim bunlar. Kaderciliğe gelince; materyalizme ya da (ateş, ışık, vb. şeyler gibi) uzamın düşüncenin sadece bir değişikliği olduğunu ileri süren saçma fikre dayandığı ölçüde onu da reddederim, çünkü düşüncenin uzamdan ileri gelmesi ne kadar imkansızsa, uzamın da düşünceden ileri gelmesi o kadar imkansızdır. Sıfatı oldukları bir ve aynı varlığı kursalar da bunlar, birbirinden tümüyle farklı varlıklardır. Az önce dediğim gibi düşünce, varlık duygusudur⁸⁰: dolayısıyla uzamda meydana gelen her şey, düşüncede de meydana gelmelidir. Her birey, yani *hakiki anlamda her birey*, özü oranında ya da onu olduğu şey yapan kuvveti derecesinde vardır. Düşünce, bireylerde zorunlu olarak temsil edicidir çünkü kendi ilişkilerine dair duygudan yoksun bireyin kendi varlığının duygusuna sahip olması da imkansızdır.

“Kadercilikte benimsedikleriniz böyle düşünmem için yeter de artar. Çünkü bu durumda Roma’daki Aziz Petrus Bazilikası’nın⁸¹ kendi kendini inşa ettiğini ya da Newton’un buluşlarını bedeniyle yaptığını, ruhun ise bütün bunları sadece izlediğini söyleyebilmek mümkün hale gelir. Dahası bundan, her bireyin başka bir birey tarafından üretildiği, bu başka bireyin de başka bir birey tarafından üretildiği ve bunun sonsuza kadar gittiği sonucu çıkar.⁸² Buna rağmen yine de bir ilk neden ve eylemin başladığı sabit bir an olduğunu kabul etmeniz gerekir. Biraz önce sunduğum argümanlarımı hatırlıyor musunuz? Orada ileri sürdüğüm asıl meseleye nihayet cevap vermek ister misiniz?”

Spinoza: Aziz Petrus Bazilikası ve Newton’un buluşları meselesinde fikrimi açıkladıktan sonra cevap vereceğim buna. San Pietro Bazilikası kuşkusuz ki kendi kendini inşa etmedi ancak

evrende bulunan cisimsel uzama sahip her şey onun inşasına katkıda bulunmuştur. Newton'un buluşlarıysa sadece düşünceyi ilgilendirir...

"Pekâlâ. Ruh adını verdiğiniz değişikliğe uğramış⁸³ düşünce, sadece idea veya cisim kavramıdır⁸⁴ ya da düşünce bakımından ele alınan cismin ta kendisidir. O halde Newton'un ruhu, Newton'un bedeniyle belirlenir. Dolayısıyla Newton'un düşünmeyen bedeni, Newton'un ruhuyla buluşlar *yapmış*, temaşa etmiş, kavramış, duyumsamış ve düşünmüştür."

Spinoza: Meseleyi çarpıtsanız da akıl yürütmenize karşı çıkmayacağım. Ancak şunu unutmayın ki Newton'un bedenini her bir anında belirlemek için bütün evrenin devreye girmesi gerekir. Ruh ise kendi bedeninin ideasına, sadece bedeni belirleyen idealar aracılığıyla ulaşır. Bu önemli nokta, hayal gücünün ileri sürdüğüm hakikate karşı baş kaldırmasını engellemeyecektir. Geometrici olmayan birine sonlu bir karenin sınırsız uzaya eşit olduğunu söyleyin. Bunu ona kanıtlamanızdan sonra akli karışacaktır, ancak iyice düşündükten⁸⁵ sonra bu karmaşadan kurtulacaktır.⁸⁶ Doğru anlaşıldığı taktirde, yani insanın sığınmak için kullandığı ağaç kovuğundan veya mağarada yaşayan vahşi insanın içgüdüsünden yola çıkarak Aziz Petrus Bazilikası'nın inşasına kadar giden kademeli ilerleyişe dikkati çekerek, teorimi belli bir noktaya kadar hayal gücüyle uzlaştırmak mümkündür. Birbirinden farklı ve karmakarışık siyasi organları bir düşünün ve hepsini biçimlendiren ortak şeyin ne olduğunu kendinize sorun: bunun üzerine ne kadar çok düşünürseniz, o kadar çok kör dürtülerle ve makineyi andıran işleyişlerle karşılaşursunuz. Kuşkusuz ki siyasi organlar, birinci derece mekanizmaya benzeyen, kuvvetlerini enerji derecelerine göre ve kendi çıkarları için düzenleyen makinelerdir; öyle ki, bütün dürtüleri eylemlerinin duygusuna sahiptir ve çabalarını karşılıklı olarak birbirlerine ileterek zorunlu olarak sonsuz bir ilerleyiş içinde bu duyguyu birbirleriyle paylaşırlar. Diller de böyledir; dilin yetkin yapısı mucizevidir ancak hiçbir grammer yardımıyla yapılmamıştır. Dikkatli bakarsak göreceğiz ki her şeyde eylem, *eylemin ilerleyişinden* başka bir şey olmayan refleksiyondan önce gelir. Kısacası eyleme geçtiğimiz ölçüde biliriz, işte bütün mesele bu.

Şimdi gelelim temel argümanınıza. Bir nedenden diğerine sonsuza kadar gidemeyeceğimizi ve eylemin, saf ve ilk neden yönünden bir başlangıcının, sabit bir anının olması gerektiğini iddia ediyorsunuz. Ben ise aksine, nedenden nedene ancak ve ancak sonsuza kadar gidilebileceğini, yani, bir şeyin hiçten doğduğunu varsaymadan, bir eylemin mutlak başlangıcını varsayamayacağımızı ileri sürüyorum. Anlaşılması için sadece dikkatle sunulması gereken bu hakikat, aynı zamanda en kesin bir kanıtlamaya dayanır. Dolayısıyla ilk neden, sözüm ona ikincil nedenler aracılığıyla varılan bir neden değildir; aksine, uzam ve sürenin her

noktasında aynı derecede etkin olarak tümüyle içkindir. Tanrı ya da Doğa adını verdiğimiz bu ilk neden, kendini var eden aynı zemine⁸⁷ dayanarak eylemde bulunur. Varoluşunun ise bir amacı veya zemini⁸⁸ olması imkânsız olduğu için eylemlerinin bir amacı veya zemini olması da aynı ölçüde imkansızdır.

Kendimi şu sözleri söyleyen yüce dehanın kollarına bir an evvel atmak için sabırsızlanarak Spinoza'yı orada bıraktım: “zaman zaman kendini daha iyiye, geleceğe ve yetkin olana yönelmesinde gösteren ruhun tek bir iç çekişi bile Tanrının varlığını kanıtlamada⁸⁹ bütün geometrik kanıtlardan üstündür.”⁹⁰ Bir süredir bütün dikkatim tüm gücüyle adına inanç diyebileceğimiz yöne çevrildi. Platon'un, Dion'un dostlarına ne yazdığını hatırlarsınız: “*Quod ad res divinas intelligendas facit, nullo pacto verbis exprimi potest, quemadmodum ceterae disciplinae: sed ex duiturna circa id ipsum consuetudine, vitaeque ad ipsum conjunctione, subito tandem quasi ab igne micante lumen refulgens in anima se ipsum jam alit.*”⁹¹ Siz de *Aristée*'de benzer bir şey yazmıştınız: “diğer bütün kanıların⁹² türediği duygusal kanı, bizzat varlığın kendisinde doğar ve aktarılamaz.”⁹³ Fakat kanının temelinde yatan duygunun her insanda bulunması gerekmez mi? Bu duygu, etkisinin sonucuyla çatışan engellerin kaldırılması için kullanılsa, ondan yoksun görünenlerde bile ortaya çıkamaz mı? Bu mesele hakkında düşünürken hala yeterince temellendirilmemiş olan kesinlik konusunun bizi yeni aksiyomlara götürebilecek şekilde ele alınabileceğini fark ettim. Bu mesela hakkındaki düşüncelerimi uzun uzadıya anlatarak sabrınızı suistimal etmeyeceğim: sizi aydınlatmak için değil, beni aydınlatasınız diye kalemi elime aldım. Lütfen beni açıklamalarınızdan mahrum etmeyin. Spinoza'nın anlama yetisi ve ilk nedenin kişiliği, özgür irade ve ereksel nedenler hakkındaki, saf metafizik yoluyla⁹⁴ şimdiye değin alt etmeyi beceremediğim argümanlarıyla mücadele etmek için açıklamalarınızı rica ediyorum.⁹⁵ Öte yandan bu argümanların kusurlarını keşfetmek ve kanıtlamak da elzendir, çünkü bunu yapmadan Spinoza'nın öğretisindeki olumlu yönlerini yok yere yıkmış oluruz; yoksa takipçileri savaşmayı bırakmayacak, çökmüş sistemin son yıkıntıları arasında siperlenecek ve bizim, *apaçık saçmalığı* anlaşılmasız olana tercih ettiğimizi ve felsefenin böyle yapılamayacağını söyleyeceklerdir.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Atıf Şekli: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde Vira Verita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Vira Verita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Vira Verita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Vira Verita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that Vira Verita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Vira Verita E-Journal.

- Hammacher, K. (1971). *Unmittelbarkeit und Kritik bei Hemsterhuis*, München, Wilhelm Fink Verlag.
- Hemsterhuis, F. (2011) "Lettre 7.29 – 11 avril 1786," *Ma toute chère Diotime, Lettres à la princesse de Gallitzin*, 7, 1786, (ed. Jacob van Sluis), s.82-86, <https://www.rug.nl/library/heritage/hemsterhuis/brieven> (erişim tarihi: 29 Ağustos 2023).
- Hemsterhuis, F. (2015) "Lettre sur l'homme et ses rapports," *Œuvres philosophiques*, (ed. Jacob van Sluis), s.180-317, Leiden, Brill.
- Hemsterhuis, F. (2022) *Sophyle ya da Felsefe Üzerine*, (çev. Arif Yıldız), ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar, Sayı 15, Mayıs, s. 292-320.
- Jacobi, F. H. (1998). "Copie d'une Lettre à Mr. Hemsterhuis à la Haye," *Schriften zum Spinozastreit, Text, Bd. 1.1*, (ed. Klaus Hammacher, Irmgard Maria Piske), s. 55-88, Hamburg, Felix Meiner.
- Jacobi, F. H. (1998). *Schriften zum Spinozastreit, Kommentar, Bd. 1.2*, (ed. Klaus Hammacher, Irmgard Maria Piske), Hamburg, Felix Meiner.
- Jacobi, F. H. (1987). "Brief 12.135 – An Jacobi, 26 april 1784," *Briefwechsel. Gesamtausgabe, Reihe I, Bd. 3*, (ed. Peter Bachmaier, Michael Brüggem, Heinz Gockel, Reinhard Lauth and Peter-Paul Schneider), Stuttgart, Frommann-Holzboog.
- Jacobi, F. H. (2009). *The Main Philosophical Writings and the Novel Allwill*, çev. G. di Giovanni, Montréal & Kingston, McGill-Queen's University Press.
- Leibniz, G. W. (1885) "Essais de théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal," *Die Philosophischen Schriften, Bd. 6*, (ed. C. I. Gerhardt), s. 21-471, Berlin, Weidmann.
- Plato (1556). "Epistula VII", *Divini Platonis Opera omnia quae exstant. Marsilio Ficino interprete. Adiectus est Index rerum omnium locupletissimus*, Venetiis.
- Scholz, H. (1916). *Die Hauptschriften zum Pantheismusstreit zwischen Jacobi und Mendelssohn, Neudrucke seltener philosophischer Werke , Bd. VI.*, Berlin, Reuther & Reichard.
- Spinoza, B. (1925). *Ethica, Opera, Bd. II*, (ed. Carl Gebhardt), s. 45-308, Heidelberg, Carl Winters.
- Tractatus de Intellectus Emendatione*, s. 3-40.
- Tavoillot, P.-H. (1995). *Le crépuscule des Lumières*. Paris, Cerf

Sonnotlar

¹ Friedrich Heinrich Jacobi'nin Hollandalı filozof François Hemsterhuis'a gönderdiği ve *Herr Moses Mendelssohn'a Spinoza'nın Öğretisi üzerine Mektuplar*'ın (*Über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn*) birinci edisyonuna (1785) eklediği bu mektup, Felsefe Tarihinde Spinoza ya da Panteizm Tartışması (*Spinozastreit/Pantheismusstreit*) olarak bilinen felsefi polemğin temel belgelerinden biridir. Bu çalışmanın Fransızca aslından Türkçeye çevirisinde "Copie d'une Lettre à Mr. Hemsterhuis à la Haye," Friedrich Heinrich Jacobi, *Schriften zum Spinozastreit, Text, Bd. 1.1* içinde, ed. Klaus Hammacher, Irmgard Maria Piske, Hamburg, Felix Meiner, 1998, s. 55-88 künyeli kritik edisyon temel alınmıştır. Açıklayıcı dipnotlarda ise söz konusu kritik edisyonunu ikinci cildinin yansıra (*Schriften zum Spinozastreit, Kommentar, Bd. 1.2*, 1998); Pierre-Henri Tavoillot, *Le crépuscule des Lumières*, Cerf, Paris, 1995; *Die Hauptschriften zum Pantheismusstreit zwischen Jacobi und Mendelssohn*, ed. Heinrich Scholz, *Neudrucke seltener philosophischer Werke, Bd. VI.*, Berlin, Reuther & Reichard, 1916; *The Main Philosophical Writings and the Novel Allwill*, çev. G. di Giovanni, Montréal & Kingston, McGill-Queen's University Press, 2009 künyeli yapıtlar kullanılmıştır. Mektubun Jacobi'nin Spinoza üzerine Mektuplar'ın ikinci edisyonun eklediği Almanca çevirisi, içerik olarak aynı kalmakla birlikte metni anlamada daha geniş imkânlar sunduğu için yer yer bu çeviriyi izlemeyi tercih ettik. Bu çalışma *L'Ambassade de France en Turquie*'nin sağladığı "Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı" çerçevesinde yürütülen araştırmanın (*Hegel et le savoir immédiat*, Université de Poitiers, 2022) neticelerinden biridir. Son olarak söz konusu çeviriyi okuyarak değerli yorumlarını esirgemeyen Dr. Ecem Okan'a (Université de Lorraine) teşekkür ederiz.

² Bkz., "Brief 12.135 – An Jacobi, 26 april 1784", Friedrich Heinrich Jacobi, *Briefwechsel. Gesamtausgabe, Reihe I, Bd. 3* içinde, ed. Peter Bachmaier, Michael Brüggel, Heinz Gockel, Reinhard Lauth and Peter-Paul Schneider, Stuttgart, Frommann-Holzboog, 1987, s. 311-313. Jacobi Spinoza makalesi ile Hemsterhuis'tan kendisine göndermesini rica ettiği "*Les Principes de la Pantosophie de Mr. De Kuffler, disciple et admirateur de Spinosa*" başlıklı bir çalışmayı ima ediyor. Yine aynı mektupta Hemsterhuis, bu çalışmanın yansıra "Spinoza'nın orijinal bir eksizden yola çıkılarak hazırlanmış portesinin bir kopyasını" da göndereceğini belirtiyor.

³ *Physique/das Physische*. Jacobi, Spinoza'nın Öğretisi Üzerine Mektuplar'ın ikinci edisyonuna (1789) eklediği Almanca çevirisinde, "belge değeri" taşıyan bu mektubun Alman diline aktarılmasında ortaya çıkabilecek anlam kayıplarından duyduğu endişeyi dile getirir; bkz., *Schriften zum Spinozastreit, Bd. 1.*, s. 56. Benzer bir endişeyle biz de bu çeviride yer yer kavramların Fransızca ve Almanca karşılıklarını not düşmeyi uygun gördük.

⁴ *Sense/ Sinn*.

⁵ "Hiçbir şey doğmaz hiçten, hiçliğe dönmez hiçbir şey," Bkz., Aulus Persius Flaccus, *Saturae*, III, 83-84.

⁶ Krş., Spinoza, *Ethica*, I, prop. 32, cor. 1 (*Opera, Bd. II*, ed. Carl Gebhardt, Heidelberg, Carl Winters, 1925, s. 73, 2).

⁷ Krs., *Ethica*, I, *Appendix (Opera, II, s. 80, 2-14)*.

⁸ *Physique/physisch*.

⁹ *Aristée ou de la Divinité*, Paris, 1779. İleride alıntılanan diğer eserler de aynı yazara, yani Hemsterhuis'a aittir: *Lettre sur l'Homme & ses Rapports*, Paris, 1772, ve *Sophyle ou de la Philosophie*, Paris, 1778, (Jacobi'nin notu).

¹⁰ *Attribut/Eigenschaft*.

¹¹ *Faculté*; burada Almanca çeviriyi (*Kraft*) takip ediyoruz.

¹² Jacobi'nin Hemsterhuis'a özgü terminolojiyi izlediğini dikkat alarak *énergie* kavramını, fizikteki kullanımını da unutmamak adına *enerji* şeklinde çevirmeyi uygun görüyoruz. Jacobi ise söz konusu kavramı mektubun Almanca çevirisinde *Äußerung (dışsallaşma) kavramını kullanır*.

¹³ *Primitif/ursprüngliches*.

¹⁴ *Rapport/Beziehung*.

¹⁵ *Modification/ Veränderung*.

¹⁶ *Volonté/ Wollen*.

¹⁷ *Sentiment de soi/ Selbstgefühl*.

¹⁸ *Principe/erste Quelle*.

¹⁹ *Primitif/ ursprüngliche*.

²⁰ *Raison/Ursache*.

²¹ *Actif/würkenden Dinge*.

²² *Raison/ Grund*.

²³ Jacobi burada yine Hemsterhuis metafiziğine özgü bir ayırım olan *volonté* ve *velléité* ayırımını takip ediyor. Hemsterhuis'a göre *volonté*, belli bir ereğe yönelen bir iradedir, *velléité* ise bu tekil iradeyi aşan genel bir yönelimsellik ya da "eyleme geçebilme yetisi"dir (*la faculté de pouvoir agir*); bkz. François Hemsterhuis, "Lettre sur l'homme et ses rapports," *Œuvres philosophiques* içinde, ed. Jacob van Sluis, Leiden, Brill, 2015, s. 206. Bu bakımdan ele alındığında irade, eyleme geçebilme yetisinin bir sonucu ve onun gerçekleşmesidir. Hemsterhuis insanın özünü bu yetide bulur. Jacobi ise *velléité* kavramını tanımına uygun olarak *fahigkeit zu wollen* şeklinde

çevirir. *Velléité* kavramı ve Diderot'un bu kavrama getirdiği önemli eleştirisi için bkz., Klaus Hammacher, *Unmittelbarkeit und Kritik bei Hemsterhuis*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1971, s. 49-53. Biz de bu çalışmada *velléité* kavramını bazen irade, bazen de eyleme geçebilme yetisi olarak çevirdik ve iki kavram arasındaki ayrımı dipnotlar ile göstermekle yetindik.

²⁴ *Modification*.

²⁵ *Volonté*.

²⁶ *Intellect/ Verstand*.

²⁷ *Conscience d'être/ Selbstgefühl*.

²⁸ *Volonté*.

²⁹ *Aristée*, s. 81, 82, (Jacobi'nin notu).

³⁰ *Volonté*.

³¹ *Velléité*.

³² Krş., Spinoza, *Tractatus de Intellectus Emendatione*, 367 (*Opera*, Bd. II, s. 15, 7-9).

³³ *Inertie*.

³⁴ *Aristée*, s. 64, (Jacobi'nin notu).

³⁵ *Repos*.

³⁶ *Aristée*, s. 112, (Jacobi'nin notu).

³⁷ Jacobi Almanca çevirisinde *vis inertiae*'yi kullanır.

³⁸ *Aristée*, s. 74, 115, (Jacobi'nin notu).

³⁹ *Aristée*, s. 81, (Jacobi'nin notu).

⁴⁰ *Velléité*.

⁴¹ *Faculté de pouvoir vouloir/ Vermögen wollen zu können*.

⁴² *Aristée*, s. 123, (Jacobi'nin notu).

⁴³ *Principe/ ersten Kraft*.

⁴⁴ *Pouvoir de pouvoir/ Können zu können*.

⁴⁵ *Pouvoir de pouvoir agir*.

⁴⁶ *Aristée*, s. 52.

⁴⁷ *Lettre s. l'homme*, s. 51.

⁴⁸ *Ursache*.

⁴⁹ *Begriffe*.

⁵⁰ *Principe/Quelle*.

⁵¹ *Velléité*.

⁵² *Puissance effective/ wirkende Vermögen*.

⁵³ *Intelligence/Verstand*.

⁵⁴ *Velléité*.

⁵⁵ Jacobi burada Hemsterhuis'u alıntılıyor, bkz., "Lettre sur l'homme et ses rapports," *Œuvres philosophiques* içinde, s. 212.

⁵⁶ *Idées/ Vorstellungen*.

⁵⁷ *Velléité*.

⁵⁸ *Lettre s. l'homme*, s. 60, (Jacobi'nin notu).

⁵⁹ *Velléité*.

⁶⁰ *Velléité*.

⁶¹ Krs., *Ethica*, II, prop. 40, schol. 1 (*Opera*, Bd. II, s. 121, 12-14).

⁶² Almanca çeviride: akıl varlığı / *wesen der Vernunft/ens rationis*.

⁶³ *Capacité d'agir/ Fähigkeiten zu handeln*.

⁶⁴ *Pouvoirs de pouvoir*.

⁶⁵ *Capacité*.

⁶⁶ *Eité*.

⁶⁷ Bkz., Leibniz, "Essais de théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal," *Die Philosophischen Schriften*, Bd. 6 içinde, ed. C. I. Gerhardt, Berlin, Weidmann, s. 321.

⁶⁸ *Tendance/Streben*.

⁶⁹ *Vorstellungen*.

⁷⁰ *Conception*.

⁷¹ *Intellect*.

⁷² *Begriffe*.

⁷³ *Modification*.

⁷⁴ Almanca çeviride: algılayabildiği (*wahrzunehmen*).

⁷⁵ *Essence/ Natur.*

⁷⁶ *Pouvoir vouloir.*

⁷⁷ *Le vouloir/das Wollen.*

⁷⁸ *Un pouvoir de pouvoir vouloir.*

⁷⁹ *Puissance.*

⁸⁰ Almanca çeviride: "düşünce... kendini duyan varlıktır," "Das denken... ist das Seyn das sich fühlt."

⁸¹ Jacobi burada Hemsterhuis'un *Sophyle ya da Felsefe Üzerine* adlı diyaloguna dayanıyor; bkz. F. Hemsterhuis, *Sophyle ya da Felsefe Üzerine*, çev. Arif Yıldız, ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar, Sayı 15, Mayıs, 2022, s. 305-306.

⁸² *Ethica*, I, prop. 28 (*Opera*, II, s. 69, 2-9).

⁸³ *Modifié.*

⁸⁴ *Conception/ Begriff*; krş., *Ethica*, II, prop. 11 (*Opera*, II, s. 94, 17-22).

⁸⁵ *Méditation/ Nachdenken.*

⁸⁶ *Sophyle*, s. 68, (Jacobi'nin notu).

⁸⁷ *Raison/ Grund.*

⁸⁸ *Principe/ Grund.*

⁸⁹ Almanca çeviride: "... mehr als ein mathematischer Beweis der Gottheit ist."

⁹⁰ *Aristée*, s. 168 (Jacobi'nin notu).

⁹¹ Platon, *Epistula VII*, 341c-d: "Tanrısal şeyler söz konusu olduğunda meseleyi diğer bilimlerdeki gibi sözcüklere dökmenin bir yolu yoktur: bu meseleler, uzun uzun ilgilendikten, ömrünü bunları düşünmekle geçirdikten sonra, tıpkı sıçrayan bir kıvılcımın tutuşturduğu ateş misali ruhta aniden parlamaya ve kendiliğinden gelişir." Jacobi burada Marsilio Ficino'nun Latince çevirisini kullanıyor; biz de alıntıyı Latince aslından çeviriyoruz, bkz., *Divini Platonis Opera omnia quae exstant. Marsilio Ficino interprete. Adiectus est Index rerum omnium locupletissimus*, Venetiis, 1556, s. 637.

⁹² *Conviction/ Ueberzeugung.*

⁹³ *Aristée*, s. 167, 170 (Jacobi'nin notu).

⁹⁴ *La bonne métaphysique/ mit einer reiner Metaphysik.*

⁹⁵ Jacobi'nin bu talebi ilk bakışta Hemsterhuis'un bir Anti-Spinozacı olduğunu izlenimini verebilir. Jacobi çeşitli vesilelerle Hemsterhuis'un Spinozacı olmadığını vurgulamakla birlikte (bkz., "Hemsterhuis gewiß kein Spinozist, sondern dieser Lehre, in ihren wesentlichen Punkten, ganz zuwider ist," *Spinozastreit*, Bd. 1, s. 37), Lessing'in aktarımından yola çıkarak Hemsterhuis'un kendi Spinozacılığının henüz farkında olmadığını da ileri sürer (bkz., "Lesen Sie das Buch, erwiderte Leßing, und Sie werden nicht mehr zweifeln. In dem Briefe sur *L'Homme & ses rapports* hinkt es noch ein wenig, und es ist möglich, daß Hemsterhuis seinen Spinozismus damals noch nicht völlig selbst erkannte; jetzt aber ist er damit ganz gewiß im klaren," *Spinozastreit*, Bd. 1, s. 36.) Jacobi'nin Spinozacı ve Anti-Spinozacı eğilimlerini tartışmak bu çeviri çalışmasının sınırlarını aşacağı için, Hemsterhuis'un söz konusu tartışmadaki düşüncesini aktarmakla yetiniyoruz: "Spinoza'yı bildiğim kadarıyla diyebilirim ki dünyada birbirine taban tabana zıt olan başka iki felsefe daha yoktur. Spinoza'da Tanrısallık Evren ile özdeşleştirilirken, benim felsefemde bu ikisi arasındaki mesafe sonsuzdur," bkz., F. Hemsterhuis, "Lettre 7.29 – 11 avril 1786," *Ma toute chère Diotime, Lettres à la princesse de Gallitzin*, 7, 1786, içinde, ed. Jacob van Sluis, 2011, s. 85, <https://www.rug.nl/library/heritage/hemsterhuis/brieven>, (erişim tarihi: 29 Ağustos 2023).